

Over natuurlijke begrazing en denkmodellen in het natuurbeheer

— tekst en foto's Bart Peters

Natuurlijke begrazing - begrazing als proces - is inmiddels een belangrijk onderdeel van het Nederlandse natuurbeheer geworden. We doen steeds meer ervaring op met het fenomeen en leren steeds meer bij over de ecologie achter de begrazing. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om begrazing als selectieproces in de vegetatie, als landschapsvormend proces, de relatie met de fauna en als medium voor de verspreiding van soorten.

Deze manier van kijken naar begrazing vereist echter ook het vermogen om echt landschapsecologisch te kijken en te denken. Wat doet begrazing wel en wat doet het juist niet? Het vereist het loskomen van onmogelijke en rigide beheerdoelen en het vermogen om begrazing te plaatsen in de context van alle andere gebiedskenmerken (bodem, grondwater, verleden) en processen. En daar zit vaak een probleem. Ik wil dit proberen uit te leggen aan de hand van een discussie die steeds weer in het rivierengebied opborrelt; hier ben ik zelf het meest actief en kan ik de discussie in het juiste perspectief plaatsen.

Opvallend is dat het bij veel beheerders en betrokkenen meestal lijkt te gaan om de vraag of er '...niet te weinig dieren staan', of '...er niet meer grazers bij moeten', kortom of een gebied '...niet te ruig wordt'. Veel minder is 'een te veel aan dieren' aanleiding voor veldevaluaties en sappige debatten! Ook al keren op alle fronten soorten terug en ook al staan er eigenlijk al te veel beesten!... Steeds weer wringt zich die ene vraag naar boven: 'staan er niet te weinig dieren?'

Om te begrijpen waar die zorg vandaan komt, moeten we wellicht kijken naar de filosofie en het denkmodel waarmee veel beheerders in hun terreinen actief zijn. Ik wil daarbij kijken

naar de ontwikkelingen in de Gelderse Poort, een gebied waar op het begrazingsbeheer naar mijn idee overigens weinig aan te merken valt, maar waar vooral veel te leren valt over de ecologie achter begrazing. Neem bijvoorbeeld de Gelderse Poort. Het is onmiskenbaar dat hier buitengewoon interessante en aanmoedigende ontwikkelingen gaande zijn. Uit recent onderzoek (De Levende Natuur, 11-2004 en najaar 2005) blijkt de terugkeer van talloze karakteristieke en zeldzame soorten, zowel flora als fauna. Maar ook de parels uit het verleden blijven het goed doen en breiden soms zelfs uit. Daarnaast zien we ook de karakteristieke processen van het rivierengebied (zandafzettingen, erosiekolken, spontane bosontwikkeling, kwel) weer aan het werk, iets dat ook als inherent succes van het beheer gewaardeerd mag worden.

Voorop de zandige oeverwallen en rivierduinen gebeuren boeiende dingen. Door het nieuwe beheer leren we in feite steeds meer bij over de werkelijke ecologie en potenties van ons rivierengebied. Het kijken naar en leren van het gevoerde beheer (lees: de terugkeer van processen) en daar vervolgens weer op reageren, is echter een filosofie die nauwelijks verinnerlijkt is in de Nederlandse natuurbescherming en natuurbeleid. Steeds weer verschuift de blik naar verstarde streefbeelden, vastgetimmerde natuurdoelen en verouderde vegetatietyperingen. Dit is vooral in het rivierengebied onlogisch, omdat elke systeemecologische studie je kan vertellen dat verandering en dynamiek juist hier belangrijke ecologische voorwaarden zijn.

Leuk of niet leuk?

Een voorbeeld: Het Millingerduin is al sinds jaren een boegbeeld van bijzondere stroomdalflora en riviernatuur. Eind jaren tachtig was het nog een relict in een volkomen gecultiveerd landschap, omringd door maïsakkers en vette graslanden. Inmiddels maakt het deel uit van een keten van nieuwe natuurgebieden, die net zo waardevol zijn geworden als het Millingerduin zelf. Het Millingerduin is dus niet meer alleen.

Op het duin wordt regelmatig gekeken naar

begrazingsdichtheden en begrazingseffecten. Een goede zaak, want leren van en inspelen op nieuwe ontwikkelingen is de basis van goed natuurbeheer. Dit laat onverlet dat we niet vies moeten zijn van het toelaten van een zekere variatie in begrazingsdichtheden. De recente inventarisaties tonen aan dat het op dit moment goed gaat. Zelfs in dit reeds soortenrijke gebied weten zich steeds weer nieuwe soorten te vestigen. Begrazing lijkt in combinatie met de herborene processen van water en sediment, de motor achter het ecologisch herstel van veel (nieuwe) rivierduinen en oeverwallen in de Gelderse Poort. Wel verandert het Millingerduin langzaamaan van karakter en zijn er door de jaren heen cycli van meer open en meer dichtgegroeide situaties, afhankelijk van de losbandigheid van optredende hoogwaters en daarmee gepaard gaande afzet van zandpakketten.

De Waal heeft het terrein de laatste decennia echter ook steeds verder opgehoogd met als gevolg dat het langzaamaan wel een stabielere (grasland)situatie wordt met minder open zand. Uiteindelijk zal het rivierduin steeds graziger (of zelfs bossiger) van karakter worden en zal de volgende fase in de successie zijn intrede doen.

Dat kun je leuk vinden en dat kun je erg vinden. Iemand die dat leuk vindt, zal likkebaardend uitkijken naar de toenemende populatie van bruin blauwtje, de terugkeer van meikevers, de eerste dassenburcht of de eerste vestiging van besanjerliet en zomereik op het duin. Hoe kunnen we immers ooit hardhoutoobos langs onze rivieren terugkrijgen? Iemand die dat erg vindt begint te roepen dat het te ruig wordt en dat er maar eens meer grazers in gegoid moeten worden. Een steeds aangehaald argument is dat we toch zuinig met relictpopulaties moeten omgaan, ook al is daar eigenlijk nauwelijks meer sprake van en ook al hebben die niks aan een hogere begrazingsdruk.

Tekenend in deze discussie zijn de ontwikkelingen in de naastgelegen Erlecomse Waard. Hier is inmiddels ruimte ontstaan voor een groot nieuw rivierduin dat sterk lijkt op het Millingerduin van pakweg 25 jaar geleden.

Soorten uit de vroege rivierduin fase als zandweegbree, mantelanjer, kleine steentijn, cypreswolfsmelk en brede ereprijs zijn hier de laatste jaren spontaan en in grote aantallen teruggekeerd. Vergelijkbare ontwikkelingen zien we elders in de Gelderse Poort. Er komen dus steeds meer successiefasen naast elkaar te liggen, net als langs natuurlijke referentierivieren. We mogen dus blij zijn dat het Millingerduin langzaam aan de oudere fasen in de rivierduin successie gaat vertegenwoordigen. Overigens wordt dit door de directe beheerders in de Gelderse Poort wel erkend en de begrazingsdiscussie hier heeft, gevoed door alle nieuwe ervaringen, zeker een genuanceerd en hoog inhoudelijk niveau gekregen.

Programma Beheer laat meer toe dan je denkt

Maar dit geldt lang niet voor iedereen en niet overal, want verandering is een moeilijk concept. Beheerders en onderzoekers worden nerveus en grijpen direct naar beheersplannen om te kijken of het allemaal nog wel klopt met wat in een vorig leven is opgeschreven.

Achtergrond van deze onrust is een statisch natuurbeeld, deels gevoed door opgelegde natuurdoeltypen, streefbeeld en oude natuurbeheerboekjes. Eddy Weeda noemde dit onlangs nog terecht het beleid van een 'self fulfilling prophecy'. Je zet een doorwrocht natuurstreefbeeld op, gaat hier een beheer op voeren en als de natuur andere leuke dingen doet moet je toch je beheer veranderen, de natuur voldoet immers niet aan jouw streefbeeld. Dat lijkt komisch maar is in feite het stramien waarin het natuurbeleid in Nederland steeds meer gegoten wordt. Waardering (en betaling) op basis van natuurdoeltypen en doelsoorten, ook al leidt dit af van de dynamische realiteit van ons rivierengebied.

Er zijn beheerders die letterlijk aangeven 'alleen geïnteresseerd te zijn in de soorten of typen die vanuit het Programma Beheer worden opgedragen. 'Daar worden we op afgerekend!' Of zoals mij onlangs werd toegeworpen: 'LNV bepaalt, wij draaien'. Maar dat is wat al te gemakkelijk. Veel heeft te maken met een te rigide of te een-

zijdige interpretatie van het Programma Beheer en daaraan gekoppelde natuurdoeltypen. Het laat meer toe dan je denkt. Ook voor LNV is het Programma Beheer nog volop in ontwikkeling. Je maakt mij niet wijs dat ook LNV niet geïnteresseerd is in de ervaringen uit de praktijk. Waarom LNV niet betrekken bij de opgedane inzichten en het Programma Beheer de kans te geven uit te groeien tot een meer dynamische systematiek? Maar dan moet je wel verder kijken dan je beheersplan lang is en laten zien wat er aan de hand is.

Flora of fauna?

Opvallend is ook dat de discussies over het begrazingsbeheer vooral vanuit de vegetatie worden gevoerd. Zelden worden tijdens beheer-evaluaties langs onze rivieren verhitte debatten gevoerd over het behoud van de Blauwvleugelsprinkhaan, de behoefte van de sleedoornpage, de terugkeer van beekrombout en boomkrekkel, de nieuwe vestiging van sprinkhaanzangers en roodborsttapuit of de verschuiving van veldleuwerikken vanuit het cultuurland naar de nieuwe oeverwalreservaten. Men kijkt naar de vegetatie en ziet veranderingen en ontwikkelingen (lees: successie) die niet passen bij in de literatuur beschreven vegetatiegemeenschappen. Aangezien begrazing het enige proces is waarop men redelijk vat heeft, wordt steeds weer begrazing als sturingsprincipe gepresenteerd om bepaalde ontwikkelingen terug te zetten of te beïnvloeden; ook al is dit helemaal niet het proces dat daarvoor kan zorgen.

Maar in het rivierengebied heeft successie vooral te maken met verminderde rivierdynamiek. Naarmate grind- en zandruggen ophogen, erosie verdwijnt en oeverwallen steeds meer buiten het bereik van hoogwaters komen te liggen, krijgt de vegetatie kans om dichter te groeien; de volgende fase in de successie is bereikt. Als je deze successie wilt terugzetten kun je lokaal graven of wachten op het hoogwater van de eeuw. Maar meer begrazing is doorgaans niet de juiste remedie! Dat leidt eerder tot afgeknaagde landschappen, marginalisering van soorten, nog meer ganzen en teleurgestelde vegetatiekundigen.

Ook heeft het geen enkele zin om op zwaarkleig of voedselrijke (voormalig bemeste) gronden boerenwormkruid of brandnetel te bestrijden met een extra horde grazers, een denkmodel dat nog steeds gevoed lijkt te worden door het diepgewortelde, maar in het rivierengebied weinig opportune concept van 'verschraling'. Deze ruigte-soorten staan daar om-

dat ze bij die omstandigheden en dat bodemtype thuis horen. Alleen bij overzanding door rivier zal er ooit kans op stroomdalflora-vegetaties ontstaan. Tot die tijd is het een broedgebied voor roodborsttapuit, sprinkhaanzanger en kwartelkoning, toch ook niet verkeerd lijkt me. Ook het propageren van een soort overgangsbeheer tussen landbouw- en natuurbeheer leidt vooral tot het jaren terugwerpen van interessante ontwikkelingen tegen onnodig hoge kosten. Meer begrazing is in dat geval vooral 'vissen vangen met een dubbelloops jachtgeweer': vrij onzinnig en vrij schadelijk.

Een spannend avontuur

Het zijn mijns inziens klassieke fouten in veel begrazingsadviezen. Toch gaat het om logische redentatiefouten. De veranderingen in het rivierengebied gaan zo snel dat we eigenlijk de ecologische beschrijvingen van het systeem danig moeten herzien. Het gaat immers niet meer om het sikkelklaververbond als relict binnen een agrarisch beheerd rivierenlandschap of om het behoud van die laatste karwijvarkelskervel op een kwart hectare hooiland. Met de terugkeer van grote arealen nieuw natuurgebied, waarin dynamische processen volop kans krijgen, keren ook landschappen, gemeenschappen en soorten terug die we al vele eeuwen niet meer in Nederland kennen. Soorten komen in een volledig andere context te staan (zowel landschapsecologisch als maatschappelijk) en worden onderdeel van nieuwe soortencombinaties en vegetatietypen. Ze zijn nooit goed beschreven en elk nieuw natuurgebied is daarmee een spannend avontuur. Dat betekent dus kijken en leren en op basis daarvan eventueel ageren. Begrazing is hierin slechts één van de processen, naast een heel scala aan andere. Stel daarom bij een volgend veldbezoek ook eens de vraag: 'lopen er niet te veel beesten?'. Want er wordt wat overbegaasd...♦

Bart Peters, Bureau Drift, Nassaulaan 38, 6571 AD Berg en Dal, bartpeters@planet.nl

De auteur werkt al 15 jaar actief aan natuuronderzoek en natuurontwikkeling in het Nederlandse rivierengebied en is nauw betrokken geweest bij het opzetten van veel nieuwe natuurgebieden langs de Waal, de Maas en verschillende beekdalen. Recent is hij mede-uitvoerder van enkele onderzoeken naar de effecten van 15 jaar natuurontwikkeling in het rivierengebied.

